

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р **Татяна Иванова Коцева**, **Институт за изследване на населението и човека - БАН**

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен '**доктор**'

в област на висше образование **3. Социални, стопански и правни науки**

професионално направление **3.1. Социология, антропология и науки за културата**

докторска програма **Социология (Социология и науки за човека)**

Автор: Атанаска Илианова Маджарова

Тема: Съвременни биополитики на раждането: асистираната репродукция в България

Научен ръководител: доц. д-р. Тодор Христов Дечев, ПУ „П. Хилендарски“, ФИФ, Катедра „Социология и науки за човека“

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед № Р33-1529 от 11.04.2018 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен(а) за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Съвременни биополитики на раждането: асистираната репродукция в България“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование **3. Социални, стопански и правни науки**, професионално направление **3.1. Социология, антропология и науки за културата**, докторска програма **Социология (Социология и науки за човека)** Автор на дисертационния труд е Атанаска Илианова Маджарова – докторант(ка) в редовна форма на обучение към катедра „Социология и науки за човека“ с научен ръководител доц.д-р Тодор Христов Дечев от ПУ „П. Хилендарски“, ФИФ, катедра „Социология и науки за човека“

Представеният от Атанаска Маджарова комплект материали на хартиен носител **Е** в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’)
- заповеди за записване в докторантура, прекъсване на обучението (поради майчинство) и за продължаване на обучението;
- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността с успех отличен (6);
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;

- копия на научните публикации;
- списък на забелязани цитирания;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;
- сертификати от проведени обучения по Програма „Еразъм“

Докторантът е приложил 3 публикации.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Атанаска Маджарова е завършила специалност Социология –бакалавър в ПУ „П. Хилендарски“ (2009) и магистърска програма „Социологическа диагностика на съвременността“ в СУ „Св.Кл.Охридски“ (2011). Провела е две специализации по програма „Еразъм“ в у-та в Бургос, Испания и у-та в Лисабон, Португалия. Има участие в 4 национални и 3 международни семинара и в 2 национални и 1 с международно участие конференции, 1 докторантско училище и лятна практика с доклади по темата на дисертацията. Участва активно в научния и организационния живот на катедра „Социология и науки за човека“ чрез подпомагане на кандидат-студентските кампании и подготовката за акредитирането на специалността. Много добро впечатление прави участието ѝ през годините като доброволец в работата на няколко НПО-та, основно в гр. Пловдив, което обогатява наблюденията ѝ по дисертационната тема и я прави социално ангажирана към практиките, свързани с изследвания предмет.

2. Актуалност на тематиката

Темата за асистираната репродукция и новите репродуктивни технологии е актуална в социалните изследвания и има интердисциплинарна насоченост с антропологически, социологически, психологически, феминистки, биоетичен, медицински и пр. акценти. Темата има и нарастваща приложна значимост във връзка с обговарянето на социалните и етичните аспекти, свързани с разширяване приложимостта на новите репродуктивни технологии.

В дисертационния труд, тръгвайки от актуалността на проблематиката в приложен план и необходимостта от критичен социален анализ, А. Маджарова се опитва да „обхване“ темата от многобройните ѝ аспекти. Формулирана е основната цел за съществуване на репродуктивен натиск, усилян от асистираните репродуктивни технологии (АРТ), и са заявени следните задачи: “да бъдат описани механизмите на репродуктивния натиск, да бъде изяснен социалният контекст, в който се вписват репродуктивните технологии, по-конкретно начините, по които те се свързват както с магически и ритуални практики, така и с дейността на оказващите съдействие държавни и неправителствени организации; да бъдат изяснени психологическите ефекти на репродуктивния натиск върху жените“./с.5/

3. Познаване на проблема

Докторантката познава една немалка част от литературата на български по темата, като се има предвид, че литературата на български, фокусирана върху темата, е изключително оскъдна. Познава и известна част от литературата на английски, както и посочва литература на испански език. Събирането на литература по тази тема е изключително трудно, тъй като тя е разпръсната в списания и издания от областта на биоетиката, медицинската антропология, социология на медицината, феминистките изследвания, репродуктивната психология и пр. И все пак, има няколко ключови автори със социологическа и антропологическа насоченост (S. Franklin, Ch. Thompson, M. Inhorn, A. Greil и др.), които проблематизират влиянието на новите репродуктивни технологии за преосмисляне на същности и понятия като „природа“, „живот“, „родителство“, „родство“, „морал“, „автономия“, „идентичност“ (agency).

Познаването на тази литература би съдействало за прилагане на аналитичен подход към обекта на изследването и за минимизиране на описателното изложение.

4. Методика на изследването

В дисертацията липсва ясно заявена в първа глава теоретична парадигма, чрез която да бъде проведен анализът на основната хипотеза за „репродуктивния натиск, как се проявява той и какви са последствията за социалния живот на жените“ /с.17/. На места се цитира Фуко, в трета глава /с.167 и нататък/ се пише за биополитическата технология като властова, дисциплинираща населението, феномените на живота, в т.ч раждаемостта. Не е проведен цялостен и последователен анализ на дисциплиниращата роля на репродуктивния натиск, каквато е заявената хипотеза, който би следвало да включи и темите за „нормализирането“ на живот-без-родителство и съответно съпротивите срещу репродуктивния натиск. Има отделни препратки към метода на „асистирана самоанализа“ /на с.137, където се реферира статия на Деянов, Събева и Христов/, без системно прилагане на метода.

От гледна точка на методическия апарат, използван в дисертацията, са приложени два типа методи: количествено онлайн изследване с 175 жени и дълбочинни интервюта с 6 експерти.

Първият метод е представен в глава 2 т.6 Количествени изследвания. Изведени са някои основни изводи от собственото проучване, най-вече относно експлицитното непризнаване на репродуктивния натиск от жените. Резултатите на собственото проучване /както и на предишни проучвания по темата/ са представени в доста неорганизиран, насипен вид - има въпроси с представен само един отговор, липсва изследване на корелации между първия блок въпроси /социално-демографските/ и втория /за мнения/, липсва графично представяне с цел по-добро възприемане на данните, липсва заявеното от докторанта „конструиране на „профил“ на жената, преживяваща безплодието като медицинско състояние с неговите емоционални и психологически аспекти“ /с.123/ с цел представяне на обобщаващите изводи от анкетата.

Вторият метод се отнася до дълбочинни интервюта с 6 експерти – психолози, психотерапевти, също и координатори на НПО, работещи с жени с репродуктивни проблеми или за по-обща демографски каузи /случая с ДНК/. Представени са в трета глава „Психология на асистираната репродукция“. В тази глава фокусът е върху психологическото консултиране на жени/двойки с репродуктивни проблеми – тема, която до голяма степен е извън границите на заявления за изследване предмет.

За да представи в пълнота темата, докторантката анализира както части от собствено проведените интервюта с експерти, така и части от разкази и интервюта на психолози-консултанти, събрани в друга по-раншна книга „Срещи със себе си“ /продукт на проведена от Фондация „Искам бебе“ национална програма за социална и психологическа адаптация на двойки с репродуктивни нарушения/. На фона на някои интересни наблюдения от собствено проведените разговори с експертите, анализите на собствено проведените интервюта са доста семпли /с няколко цитати/, непокриващи далеч по-изчерпателния списък от теми, заложенни в интервюто.

Смятам, че с оглед на доказуемостта на основната хипотеза за репродуктивния натиск провеждането на дълбочинни интервюта с жени с репродуктивни проблеми с/или без опит от лечение в клиника за асистирана репродукция би бил най-адекватният за изследвания обект метод и липсата на емпиричен материал, основан на такъв метод, смятам за много важен

пропуск в организацията на предмета на изследването. Приведените от докторанта аргументи /с.22/ за решението да не провежда интервюта с такива жени и мъже поради емоционалното представяне на проблема, акцента върху клиничната картина, прикриването на срама, вината, аргументът, че всяка история е лична са абсолютно неприемливи, защото тези „негативи“ на интервюто /според докторантката/ всъщност са и позитиви, разкриващи автентичния преживелищен опит. Със същите аргументи не приемам изразения скептицизъм /с.20/ относно достоверността и автентичността на информацията в онлайн форумите. Всеки метод има своите ограничения, стига те да се удържат в съзнанието на изследвателя. Онлайн общуването /напр.при жени с репродуктивни проблеми/ е важен аспект от живота на хората в съвременните общества, създавайки виртуални общности на подкрепа и взаимопомощ.

Всеки изследователски метод има своите силни и слаби страни и обговарянето им би било задача в един докторантски труд. Важна е и обосновката на свързаността на приложените методи, а в дисертацията връзката между метода на онлайн анкетата с жени и интервюта с експерти-най-вече психолози и консултанти – остава недоказуема.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Дисертационният труд е съставен от въведение, три глави, заключение, библиография и приложения. В първа глава са описани три ритуални практики /“ритуали на преход“/с.61/ и техните символни значения относно справяне с безплодието. Акцентира се на техния психотерапевтичен ефект чрез снемане на стреса, конституиращия им ефект на група за съотнасяне и помощ и техния сакрален смисъл. Във втора глава е представена картината на развитието на асистираниите репродуктивни технологии в световен мащаб и развитието им в България чрез функционирането на държавен фонд „Център за асистирана репродукция“ /ЦАР/. Продължава се с описанието на основните пациентски организации, работещи в подкрепа на жените и двойките с репродуктивни проблеми и тяхната роля да създават подкрепяща общност. Описани са и медийни инициативи за популяризиране и опубличностяване на проблемите на двойките със репродуктивни трудности като се набляга на „благоприятната медийна среда“, която те създават за позитивни обществени нагласи. Докторантката прави опит да разграничи организациите по отношение на директната заявеност с пронаталистични послания при някои от тях /ДНК, „Майки навреме“/ и по-широките послания на организации като „Зачатие“, „Искам бебе“, при които наред с демографския аргумент за ниската раждаемост се отправят и послания за репродуктивното здраве.

При така описаната детайлна картина на медийния пронаталистичен натиск критичната позиция на докторанта не се откроява. По-скоро оставам с впечатление, че докторанката споделя алармиращата и отразяваща обществените страхове теза за „загиващата българска нация“. Изследователската позиция тук би трябвало да отиде отвъд изразените мнения и да потърси обяснения: Защо пациентските организации в България в подкрепа на жените с репродуктивни проблеми използват „каузата за демографската катастрофа“ и обвързват проблемите на ниската раждаемост с проблема за безплодието в двойката? В редица други страни, където функционират подобни пациентски организации, те работят в името на репродуктивните права на жените, но не и в защита на демографски каузи. Едно възможно обяснение за симбиозата на демографските послания с посланията за подкрепа на инфертилните двойки в българското общество е злоупотребата с демографските реалии в националистичен дух, в рамките на който пронатализмът е естествено ядро. Този важен контекстуален аспект на българското общество е останал отвъд погледа на докторантката.

Още един важен щрих в хронологията на развитието на асистираниите технологии и институциите, имащи отношение към тях. Във втора глава са възпроизведени паралелни исто-

рии в развитието на технологиите, на пациентските организации и на държавните организации в лицето най-вече на държавния фонд ЦАР. От социологическа гледна точка тези паралелни истории се пресичат в случващото се в годините 2008-2009, когато „Искам бебе“ и „Зачатие“ като двете най-големи НПО-та в сътрудничество със заинтересовани страни от лекарската гилдия успяват да провокират обществен интерес към темата, отразен и медийно, и да осъществят активно лобиране за държавна помощ. Създаденият през април 2009 г. ЦАР става възможен именно вследствие ефективното сътрудничество на правителствени и неправителствени организации като един от малкото успешни примери за граждански активизъм от този период. Създаването на ЦАР коренно променя ситуацията в развитието на репродуктивните технологии „преди него“ и „след него“ като значително разширява достъпа до АРТ. Този водораздел е ключов в много аспекти за осмисляне на нагласите към репродуктивните технологии, които отсъства от анализа в дисертацията.

В трета глава е представена психологическата перспектива към темата за безплодието чрез интервюта с психолози и консултанти за ролята на психологическата помощ за справяне с травматичните състояния. Тук се описват и практики на донорство и сурогатно майчинство, ембриоредукция и пр. В тази глава на основата на интервютата са изведени някои изводи относно репродуктивния натиск, идващ от социалното обкръжение.

В структурен план въпреки, че изложението се чете леко, има недостатъчно ясна логика. Въведението вместо като въстъпление в темата реферира автори и позиции. Собственият емпиричен материал не е организиран в самостоятелна глава, а е разпръснат в главите и темите. Заключение с изводите е кратко.

Поради пестеливостта на аналитичния подход в дисертационната разработка остават неизяснени основни постановки:

Какво е репродуктивен натиск /на места се говори и за психологически натиск/? Ако това е власт – кои са носителите ѝ и съответно къде са пространствата, през които се проявява? Какво се разбира под пронатализъм, пронаталистични послания? Може ли да се сложи знак на равенство между пронатализъм и репродуктивен натиск? Докторантката твърди, че репродуктивният натиск е най-вече в социалното обкръжение, въпросът е: има ли различия в начините, по които натиска се интернализира от жените в различни социални среди? Кои са съпротивителните стратегии на жените с репродуктивни проблеми срещу репродуктивния натиск и как жените/двойките нормализират състоянието – на-липса-на-родителство? Има ли различия между мъжете и жените в начините, по които нормализират бездетния статус? Решението за раждане на дете само следствие на репродуктивен натиск ли е или има своя про-изход в желанието на човек да се възпроизведе/наследи, макар че и самото желание не е кон-станта /напр. в психоанализата/? (Антиутопичните романи на М. Атууд и О. Хъксли ни дават блестящи примери на общества, в които човешкото възпроизводство е програмирано като чиста механика отвъд човешкото желание за привързаност и признание, символизирано в родителската обич).

Тезата на докторантката, че репродуктивните технологии усилват репродуктивния натиск и ограничават репродуктивната свобода на жените хипотезира едностранчиво отноше-нието към АРТ. Има доста изследвания, които утвърждават другия аспект на технологиите - като „подаващи ръка“ в преодоляване несъвършенствата на „природата“, смегчаващи „нар-цистичните рани“ на двойката за дете и пълноценен статус. Имайки предвид невисоката ус-певаемост на АРТ, автори като С. Франклин (Franklin 1997) отбелязват, че технологиите съз-дават както истории на надеждата, така и истории на провала/неуспеха, че те утвърждават както оптимистичния наратив за победа над природата, така и опасенията за „намеса в при-родата“.

Друг важен аспект на АРТ и репродуктивния натиск е темата за нагласите към биологичното и социалното родителство /най-вече осиновяване и приемно родителство/, която тема само е спомената, но не е разгърната като контекст, в който се развива и отношението към АРТ.

Така че отношението към АРТ и доколко те решават, усилват или поддържат конфликтите в идентитета на жените и мъжете /преди-след клиничното третиране с тях/ е важна част от темата за репродуктивния натиск, но тя остава необговорена в нейната многоаспектност в дисертацията.

Друга от заявените задачи в дисертацията - да се свържат репродуктивните технологии с магическите и ритуални практики – също остава необговорена и недоказана, тъй като в първа и втора глави докторантката представя паралелни истории на традиционните и новите практики, но не и пресичането им, например, как се вписват поверия и др. ирационални практики в процеса на медицинско третиране с високотехнологичните средства на асистираната репродукция и създаването на „чудотворни“ бебета /”a miracle baby”/.

От посочените 4 приноса приемам изцяло само първия, който има описателна стойност. В другите три приноса приемам отново описателната стойност на пронаталистичния медиен натиск и този на неправителствените организации, но изведените с аналитична стойност приноси за ефектите на новите репродуктивни технологии, ограничението на репродуктивната свобода и пр. смятам, че не са доказани от емпиричния материал, а са декларативно постулирани.

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

От приложения списък с публикации докторантката има три публикации по темата – две приети за печат в сп. „Антропология“ и СУБ-Пловдив и една в сп. „Психология – теория и практика”. Публикациите са част от основното съдържание на дисертацията.

7. Автореферат

Авторефератът отразява основното съдържание на дисертационния труд.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати
ДИСЕРТАЦИОННИЯТ ТРУД ПОКАЗВА, ЧЕ ДОКТОРАНТКАТА Е НАВЛЯЗЛА В ТЕМАТА, НО НА ОСНОВАТА НА ИЗЛОЖЕНИТЕ ПО-ГОРЕ КРИТИЧНИ КОМЕНТАРИ ПРЕДСТОИ ДА ЗАДЪЛБОЧИ АНАЛИТИЧНИЯ ПОДХОД КАКТО В ТЕОРЕТИЧЕН ПЛАН, ТАКА И ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА АДЕКВАТЕН МОДЕЛ НА ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд „Съвременни биополитики на раждането: асистираната репродукция в България“ с автор Атанаска Маджарова съдържа преди всичко резултати с описателна стойност, като липсва теоретичната дълбочина и емпиричната доказуемост на основната хипотеза. Дисертационният труд показва, че докторантката е положила много усилия за навлизане в темата, но оттук нататък следва системно прилагане на избрания теоритичен подход и прецизен дизайн на емпиричното изследване – с оглед доказуемост на основните тези.

Поради гореизложеното, **се въздържам** да дам *положителна оценка* на цялостния

труд и ще гласувам за **НЕ**присъждане на *образователната и научна степен 'доктор'* на Атанаска Илиянова Маджарова в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социология (Социология и науки за човека).

14.06.2018 г.

Изготвил становището: проф.д-р Татяна Коцева